

Kur'ân'ın Ticaret Dili ve Kavramları

Cengiz Güneş*

Öz: Kur'ân, ticareti sadece maddî ihtiyaçların karşılandığı dünyevî bir faaliyet olarak görmemiş; aynı zamanda uhrevî boyutlarından da söz ederek ona ibadetler için vadedilen mükâfatların benzerini vadetmiştir. Bu noktadan hareketle onun âhiretle ilgili hususlarda da tam bir ticaret (kazanma-kaybetme) dili kullandığını ifade edebiliriz. Herkesin iyi ya da kötü fiilleri kendine ait hesap defterine yazılır. İslâm inancında imanlı olmak en 'kârlı sermaye', peygamberin davasını üstlenmek en büyük âhiret yatırımı, mal ve canlarını Allah'a satmak, Rableriyle yaptığı mukavele mesabesindedir. Âhirette kurulacak teraziler, dünyadaki alışveriş terazilerini, din gününde verilecek hesaplar, yine dünyadaki alışveriş sonucunda ödenecek meblağı, amel defterleri, dünyada tutulan veresiye defterlerini, verilemeyecek hesaplar da iflas edip hüsrana uğrayacakların durumlarını vs. izah ederken, Kur'ân bunların hepsinde ticaret dilini kullanmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân, alışveriş, alım satım anlamına gelen ticaret, bey' ve iştirâ kelimelerini istihdam etmektedir. Ecir/ücret/semen gibi kelimelerle bitmiş bir alışverişte elde edilen kazanç; ribh ile kâr; deyn, ile alışveriş sonrası ödenmeyen borç; hasar ve hüsrân, ticaretin zararlı sonuçlanması; rehin, alım satımında alacağı garantilemek için borca karşılık elde tutulan mal; hesâb, ticaret sonrası ödenmesi gereken miktar; ribâ, herhangi bir alışverişte karşılığı bulunmayan fazlalık anlamlarında kullanılan kelimelerdir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Ticaret, Ticaret Kavramları, Alışveriş.

The Trade Language and Its Concepts of the Qur'an

Abstract: The Qur'an does not only regards trade as mundane activity but also promises rewards similar to prayers and worships. From this point of view, we can state that the Qur'an uses a language of trade (win-loss) about

.....

* Bu çalışma 2019 yılında tamamladığımız "Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret", (PhD Dissertation, Cumhuriyet University, Sivas/Turkey, 2019).

** Dr., Sivas Kız Anadolu İmam-Hatip Lisesi
Dr. Sivas Imam Hatip High School, Sivas/Turkey
ccemilgunes@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2979-7271>

after death subjects. Everyone's good or bad acts are written in their own account book. To be faithful is most profitable capital, to accept the aim of the prophet is the largest after death investment, to sell goods and lives to Allah is like a covenant with the Lord. After death scales is similar to shopping scale in world, the doomsday is similar to the account to be paid for the purchase, deed book is similar to account book, account that cannot be paid are similar to bankrupt and the Qur'an uses a language of trade in all. In this context, the Qur'an uses words bay' and *ishtirā* as trade, shopping. *Ajr/saman* means a gain on a finished purchase; *ribh* means profit; *dayn* means unpaid debt after shopping; *khasar* and *khusrān* means loss of trade; *rahn* means to guarantee the purchase of the goods, the debt held in return; *hasāb* means amount to be paid after trade; *ribā* means excess/interest which is not available for any purchase.

Keywords: Tafsir, The Qur'an, Trade, Concepts of Trade, Commerce.

GİRİŞ

Bu makalede amacımız, ticaretle ilgili tespit edebildiğimiz kavramları bir bütünlük çerçevesinde ele almak, Kur'ân'ın bu mevzuyla bakış açısını ticarî bir dil ile sunabilmektir. Zira Kur'ân'da *ticaret dili* çok yaygın bir kullanıma sahiptir. Kur'ân'ın ticarî söylemleri ve kullandığı dil sadece dünyevî ticaretle sınırlı kalmamakta, uhrevî hâdiseler de ticarî bir dille anlatılmaktadır. Fizik dünyada yaptığımız alışverişler için kullanmakta olduğumuz ticarî kavramlar ve kelimeler aynı şekilde uhrevî hayatta yaşanacak kazanç ve kayıplar, kâr ve zarar gibi ticarî kavramlarla ifade edilmektedir. Bu dilin mantığını kavramak, Kur'ân mesajının doğru ve bütünlük esasına uygun olarak anlaşılması için son derece önem arz etmektedir. Kelimelerin semantiğinin de incelendiği, kavramların oluşturduğu anlam örgüsü sayesinde Kur'ân'a parçacı yaklaşımlarda bulunmanın önüne geçilmiş olmaktadır.

Ticaret kavramını ana eksen kabul etmekle birlikte, Kur'ân'da ticaretle ilgili olmak üzere doğrudan ve ticareti çağrıştıran birçok kavram vardır. Kur'ân, bir taraftan dünyevî ticaretten söz ederken bu kavramları kullanmakla kalmamış, aynı zamanda uhrevî âleme ait yaşanacakları da ticaret dili ve kavramları ile ifade etmiştir. Bu durum, ticarî kavram örgüsünün, Kur'ân'da çok geniş bir yer kapladığını söylememizi mümkün kılmaktadır.

1. TİCARET (تجارة)

Ticaret kelimesi ”ت . ج . ر” kökünden gelir. Sözlükte kâr getiren kazanç, her türlü ürün, mal gibi şeylerin alım satımı ve birbirleriyle değişimi, anlamlarına gelmekte¹ ve mecazen de içinde dikkatli olan² manasını ifade etmektedir. Ticaretle aynı kökten türeyen *tâcir* kelimesi içki satan anlamında da kullanılmaktadır.³ İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), Cahiliye Araplarının ticareti, içki alım satımıyla özdeşleştirdiklerini bildirmektedir.⁴ Üretim-tüketim bağlantısını sağlayan ara iktisadî aşamayı oluşturan ticaretle bey' ve şirâ kelimeleri arasında genellik-hususilik ilişkisi vardır.⁵ Buna göre ticaret daha genel anlam ifade etmekte, bey' ile şirâ'yı içine almaktadır. Fakat alışveriş anlamına gelen bey' ile şirâ kelimeleri ticarettten daha dar bir anlamı kapsamaktadır.

Ticaret; kazanç amacıyla yürütülen alım satım işlemlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır.⁶ Ticareti, hayatı kazanma aracı olarak gören İbn Haldûn (ö. 808/1406) onu, ucuza alıp pahalıya satmak ve anamalı artırarak kazanç

- 1 Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd el-Cevherî, "Tcr", *Tâcu'l-luğa ve sıhâhî'l-Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1990), 2: 600; Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, "Tcr", *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, (Beyrut: Dâru ihyai't-turasi'l-Arabî, 1996), 4: 89; Muhammed Ali Tehânevî, "Tcr", *Mevsû'atu keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (Beyrut: 1996), 381; *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, haz. İsmail Parlatır v.dğr., (Ankara: 1998), 2222.
- 2 Muhibiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza ez-Zebîdî, "Tcr", *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Ali Şeyri, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994), 6: 127-128; Âsım Efendi, Seyyid Ahmed, "Tcr", *Kâmûs Tercümesi*, (İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1304), 2: 182; Mecduddîn Mahmud b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, "Tcr", *el-Kâmûsu'l-muhtât*, (Beyrut: ts.), 1: 376.
- 3 Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, "Tcr", *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, (Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbuât, 1988), 2: 181; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, "Tcr", *Kitâbu cemhereti'l-luğa*, thk. Remzi Münîr Ba'lbek, (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1987), 1: 385; Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye), 1:321; Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife), 50; Ebu'l-Kâsım İsmâil İbn Abbâd, "Tcr", *el-Muhtât fi'l-luğa*, nşr. Muhammed Hasen Al Yasin, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb li'l-melâyin, 1994), 1: 58; Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, "Tcr", *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, (yy, ts.), 1: 341; Cevherî, "Tcr", 2: 600; Daha bilinen ve az kullanılan bir diğer master da "tecr"dir. Kelime sözlüklerde genelde şu şekilde yer almaktadır: "تَجَرَ يُتَجَرُ تَجْرًا وَتِجَارَةٌ وَكَذَلِكَ التَّجْرُ وَهُوَ التَّجْلُ. التَّاجِرُ ج تَجَّارٌ وَتُجَّارٌ وَتَجْرٌ وَتَجْرٌ"
- 4 Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi ğaribi'l-ħadis ve'l-eser*, (Riyâd: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1421), 104.
- 5 Cengiz Kallek, "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 134-144.
- 6 Ahmed eş-Şerbâsî, *el-Mu'cemu'l-iktisâdî el-İslâmî*, (Dâru'l-Cil, yy., 1981), 71; R'ad Gâlib, Davâibu't-ticâra fi ş-şerîati'l-İslâmiyye, *Mecelletü'l-fetħ* (2005), 91; Selahattin Bağdatlı, *Hukûk Sözlüğü*, (İstanbul: Derin Yayınları, 2011), 609.

sağlamak olarak tanımlamaktadır. Buna göre ticaret, sermayeyi sürekli bir şekilde artırmaya çalışma faaliyetleri olarak açıklanmaktadır.⁷ Tariflerde de görüldüğü üzere ticarete, karşılıklı değerlerin değişim süreci ve kâr unsurunun ön plana çıktığı fark edilmektedir.

Müslümanlar alışveriş ve ticareti temellendirmedi ilk önce şu âyete başvurmuşlardır:⁸ “... ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ... الرَّبْوَ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا” “... Bu hal onların “Alım satım tıpkı fâiz gibidir” demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır...” (el-Bakara 2/275) Bu âyetteki alım satım, her çeşit malın hızlı bir şekilde değişim aracı olması, alışverişin mütemadiyen tekrarlanması, sonuçta malların kâr ile artışı, fâizin alışveriş için geçerli bir yöntem olmadığını ifade etmektedir.⁹ Bir başka âyette de şöyle buyurulmuştur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنَ...” “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin...” (en-Nisâ 4/29) Âyette yer alan ticaret yukarıda tarifi verilmeye çalışılan ticarettir. Karşılıklı olarak mal ve bedelin değişimini ifade etmektedir.¹⁰ Ticaret ve alışverişin birlikte yer aldığı bir âyette ise: “رَجَالٌ لَا تُلَّهُهُمُ جَارَةٌ” “Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (en-Nûr 24/37) buyrulmaktadır. Bu âyetteki ticaret, içinde çeşitli alışverişlerin bulunduğu birden fazla durumu ifade ederken, bey’ ise eşyanın nakit para ile değiştirilmesi demektir. Bey’ ile alışveriş bitirilmekte ve kazanç sağlandığı ifade edilmektedir. Ticaretteki kazanç ise hem geleceğe matuf olabileceğinden, hem de veresiye bir alışveriş ise kâr getirip getirmeyeceği, şüpheli bir durum arz etmektedir. Ticaret dışarıdan mal getirip satmak anlamında kullanılırken, bey’, elinin altında hazır bulunan malı satmak manasına gelmektedir. Sonuçta ister ticaret, isterse bey’ olsun her ikisi de alım satımı ifade etmektedir.¹¹ Bu bağlamda tüccar, bir yerden bir

.....

7 Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 372.

8 Muhammed b. Hüseyin Fahrudin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, (Beirut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990), 7: 241.

9 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (İstanbul: Eser Yayınları, 1979), 2: 958.

10 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (Beirut: 1952), 4: 249.

11 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14: 4-5.

yere yolculuk yapan ve başka yerlerden mal getirip satan kimseler, bayiler ise yerlerinde ikamet eden satıcılar için kullanılan kelimelerdir.¹²

Maddî bir alım satım yapmanın yanında manevî değerlerin maddiyat karşılığında ya da maddî değerlerin manevî kazanımlar için satımını ifade eden çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: *وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا مَا يَشْتَرُونَ*: “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa sattılar. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür!” (Âl-i İmrân 3/187) Âyetteki *“وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا”* kısmı, “ilahî hakikatleri gizlemeleri karşılığında az bir ücret aldılar” anlamına geldiği ifade edilmektedir.¹³ *“فَلْيَقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللَّهِ فَيُتْلَمَّ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا*: “O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.” (en-Nisâ 4/74) Âyetteki *“يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ”* ifadesi ise “âhiret hayatı karşılığında dünyayı satanlar” manasına gelmektedir.¹⁴ “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır...” (et-Tevbe 9/111) Bu âyette Allah ile mümin kulları arasında gerçekleşen bir ticaretten söz edilmektedir. Âyette yer alan *“اشْتَرَى”* fiilinin *satın aldı* anlamına geldiği, müşterisinin de Allah olduğu belirtilmekte¹⁵ ve ticaret ifade eden bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Kur'an, ticarete uhrevî anlamlar yüklemekte, manevî bir boyut kazandırmakta ve bu alanda ticarî dil kullanmaktadır. Şöyle ki; Uhrevî âlemdeki “kazanma ya da kaybetme” neticelerini ticarî unsurlarla ifade eden Kur'an,

.....

12 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 15: 293.

13 İsmail Hakkı Bursavî, *Rûhu'l-beyân*, trc. Abdullah Öz v.dğr., (İstanbul: Damla Yayınları, 2012), 2: 138.

14 Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah İbn Abdül-Muhsin et-Türki, (Kâhire: Dâru'l-hicr, 2001), 8: 541.

15 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005), 5: 485.

16 Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, (Beirut Dâru'l-Mushaf, ts.), 4: 55; Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî, *Tefsîru envâri't-tenzil ve esrâri't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî, (Beirut Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, tr.), 2: 687; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 10: 153.

maddî değerler karşılığında cennetin kazanılması veya kaybedilmesi; emir ve yasakların dünya menfaatleri karşılığında hükümlerinin değiştirilmesi, amel-lerin tartılması, ticarî kavramlarla ifade edilmekte, genelde de satma/satın alma anlamına gelen *işterâ* ve türevleri kullanılmaktadır.¹⁷

Kur'ân'ın iktisat/ekonomi olgusunu işlerken üzerinde durduğu en önemli kavram ticarettir. Alım satımın esasını oluşturan bey' ve iştirâ kelimeleri, ticarî literatürde hemen göze çarpan ilk kavramlar olarak temayüz etmektedirler. Kur'ân'da ticaret konusunun çok geniş bir şekilde ele alındığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân, bazı lafızları kavramlaştırarak ön plana çıkarmış, birtakım lafızları da sadece kelime düzeyinde istihdam etmiştir. Bu çerçevede Kur'ân'da bulunan ticaretle ilgili kavramları sistematik olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

2. BEY' (بَيْع)

Bey' kelimesi sözlükte, bir şeyi satmak ve satışı arz etmek anlamına gelmektedir.¹⁸ Terim yönünden ise maddî değeri olan herhangi bir şeyi farklı bir değer karşılığında başkasına satmak şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁹ Hukûkî bir kavram olarak *bey'* şöyle de tarif edilmiştir: Mal kabul edilen bir değer, para karşılığında satın almak isteyen kişiye temlik olarak verilmesidir.²⁰ Bu sözcük *ezdâd*²¹ içerikli bir kelime olup tıpkı *işterâ* kelimesi gibi hem satmayı hem de satın almayı ifade etmektedir.²² Ancak satımda *bey'*, satın almada da daha çok *işterâ* fiilinin yaygınlık kazandığı görülmektedir.²³ "...Allah, alım satımı helâl,

17 Ayrıca bk. el-Bakara 2/16, 79, 86, 90, 174, 175, 207; Âl-i İmrân 3/77; el-Mâide 5/44, 106; en-Nahl 16/95. Muhammed Fuad Abdülbakî, "Şry", *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzı'l-Çur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: 1988), 152.

18 İbn Abbâd, "By'a", 2: 177-178; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Çur'ân*, 4: 394-394; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akâide ve's-şerîa' ve'l-menhec*, (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2009), 2: 11.

19 Cevherî, "By'a", 3: 1189; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cassâs, *Ahkâmü'l-Çur'ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, (Beyrut: 1992), 2: 189.

20 Ferâhidî, "By'a", 2: 343; İbn Manzûr, "By'a", 9: 181.

21 *Ezdâd* lafzı, Arapçada zıt anlam taşıyan kelimeleri ifade etmektedir. Zıddın çoğulu olan *ezdâd*, bâa' (بَا) "Satmak-satın almak gibi karşıt anlamlı kelimeleri ifade etmek için kullanılır. Bk. Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 47.

22 Zebîdî, "By'a", 11: 33-36; Âsım Efendi, "By'a", 3: 195-196.

23 Ali Bardakoğlu, "Bey'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 13-19.

fâizi haram kılmıştır..." (el-Bakara 2/275.) Bu âyette iki defa geçen *bey'* kelimesialışverişanlamındadır.²⁴

Kur'ân'da türevleriyle birlikte toplam on dört yerde geçen bu kelimenin²⁵ yedi tanesi *bey'* şeklinde olup ve *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır.²⁶ *Bey'* kelimesinin fiil kipindeki kullanımı ise "بَيِّعُونَ" *biat ederler* anlamını taşımaktadır.²⁷ *Biat* kavramı, ulü'l-emre (devlet reisine) bağlılık demektir.²⁸ Halk ile yönetim arasında karşılıklı bir kabul söz konusu olduğundan taraflar arasında değerler alışverişinin gerçekleşmesinden dolayı böyle bir kelimenin kullanıldığı görülmektedir. *Bey'at*; "kabul etmek, bir akitten (anlaşmadan) râzı olmak ve tasdik etmek" gibi manalara gelir. İslâmî ıstılahta: "bir mükellefin, ehil bir cemaat (ehl-i hal ve'l akd) tarafından tespit edilen halifeye, (imama, ulü'l-emre) itaat edeceğine dair, söz vermesine *bey'at* denilir." Araplar önceden alışverişlerde yaptıkları satış akdini (anlaşmayı) kuvvetlendirmek üzere el sıkışarlardı. Buradan hareketle, Müslümanlar da bir başkan seçerken el sıkışma örneğini almışlar ve aralarındaki benzerlikten dolayı buna da "biat/ *bey'at*' demişlerdir.²⁹

Verilen bilgiler doğrultusunda *bey'* kelimesi, alışveriş içeriğiyle doğrudan ticaret kavramını çağrıştıran bir anlam örgüsüne sahiptir. Bu noktadan hareketle onun ticarî bir kavram olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

3. İŞTİRÂ, ŞİRÂ (شراء, اشتراء)

Şirâ kelimesi, lügatte bir şeyi satmak ve satın almak anlamına gelmektedir.³⁰ Bunun da aynı *bey'* kelimesi gibi zıt anlam taşıyan kelimeler

24 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2: 707; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3: 97-98; Muhammed Abduh - Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr (Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm)*, (Kahire: Daru'l-fikr, 1923), 3: 96; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 95-97; Enver İkbâl Kureşî, *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1966), 55-57.

25 İlgili âyetler için bk. Abdülhakî, "By'a", 141.

26 el-Bakara 2/254 ve 275' de iki defa geçmektedir. et-Tevbe 9/111; İbrahim 14/31; en-Nûr 24/37; el-Cuma 62/9.

27 el-Fetih 48/10. Bu âyette iki defa "بَيِّعُونَ" şeklinde geçmektedir.

28 İbn Manzûr, "By'a", 8: 23-27.

29 Bk. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Baskı, 1404/1984), 5: 427; Şihabüddin Mahmud el-Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, (Beyrut: 1994), 26: 96. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 43.

30 Ferâhidî, "Şry", 2: 328; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-muhtî*, (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993), 1: 195; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 423.

arasında yer aldığı görülmektedir. “ş-r-y” kökünden türeyen *iştirâ* mastarı, iftiâl kalıbında olup alıp satmayı ifade etmektedir.³¹ Alışverişin iki tarafı vardır; birincisi, parayı ödeyen ve malı alan kimse; ikincisi ise parayı alan ve malı veren kimsedir. Parayı ödeyen *müşterî*, malı teslim eden de satıcı, yani *bâyi*'dir.³² Yukarıda da ifade edildiği gibi, *şirâ/iştirâ* ile *bey'* kavramlarının her ikisi de hem alım hem de satımda kullanılmış olsalar da *işterâ* fiilinin daha çok satın almayı ifade ettiğinin altının çizilmesi gerekmektedir.³³

iştirâ kökünden türeyen kelimeler Kur'ân-ı Kerim'de yirmi beş yerde geçmektedir.³⁴ Bu âyetlerin genelinde manevî değerlerin satışından, üçünde de hakiki ve maddî bir alışverişten bahsedilmektedir. Bu kökten gelip, alım satımı ifade eden âyetlerden biri Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından az bir fiyata³⁵ satılmasıdır: “وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ” (Kafîle Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi. Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur...” (Yûsuf 12/20-21) Bu âyette hakiki bir satıştan söz edilirken; “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ” (Kendilerine Kitap'tan nasip verilenlere baksana! Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar!” (en-Nisâ, 4/44) meâlindeki âyette de manevî bir satıştan söz edilmektedir.³⁶ Bu âyetlerden ilkinde maddî bir değer satışından bahsedilirken³⁷ diğer âyetlerin tamamında manevî değerlerin alışverişinden³⁸ söz edilmektedir. *şirâ* ve *tebâdü*l kelimelerinin her ikisinde de değişim anlamı vardır, her *şirâ/satın almak* bir değişimdir, fakat her

.....

31 İbn Abbâd, “Şry”, 5: 372-374; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 50; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1: 298.

32 Cevherî, “Şry”, 3: 2391-2392; Rağîb el-İsfehânî, “Şry”, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 343; İbn Manzûr, “Şry”, 14: 427-432; Zebîdî, “Şry”, 19: 567-572; Âsim Efendi, “Şry”, 4: 1025-1027.

33 Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 3. Baskı, 1983), 1: 56.

34 Abdülbakî, “Şry”, 381.

35 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 40.

36 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7: 400; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 239.

37 Bk. Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4: 262; 7: 69.

38 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 246; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3: 187; 8: 116.

tebâdül/değişim satın almak değildir.³⁹ Bey' kelimesinde "kişiyi mülkiyetten çıkarıp başkasını mala sahip kılma" anlamı varken; şirâ kelimesinde "bir mal vererek başka bir mala sahip olmak" anlamı vardır. Her iki kelime de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla satıcının işine bey' ve şirâ denmektedir.⁴⁰ Meâlleri verilen âyetlerde ve bu kökten yer alan diğer âyetlerdeki⁴¹ ortak tema; maddî bir alışverişin yanında, mal ve can karşılığında Allah Teâlâ'nın cenneti satın alması, dünya karşılığında âhiretin satın alınması, hidâyet karşılığında sapkınlığın satın alınması ve Allah'ın âyetlerinin az bir değere satılmasıdır. İştirâ kavramı, mecâzî anlamda alım satım manasında kullanılabilirken bey' kavramının kullanımında tamamen hakiki bir alışveriş söz konusudur.⁴²

4. ECİR, ÜCRET, SEMEN (ثمن, اجرة, اجر)

Ticaretle ilgili kelimelerden biri de satılan her hangi bir mal veya yapılan hizmet için hak edilen karşılık olarak nitelendirilebilecek ücrettir. Türkçeye de geçmiş olan ücret kelimesinin karşılığı olarak Arapçada *ecr* ve *semen* kelimeleri kullanılmaktadır.

Ecr veya ücret, sevap, kira, bir işin bir işe karşılığı olan 'ıvaz demektir.⁴³ Çoğulu *ucûr* şeklindedir. Bu kelime, işçi ve işçiye verilecek ücret anlamına da gelmektedir.⁴⁴ Kur'ân-ı Kerim'de 105 âyette geçen *ecr* ve *ucûr* kelimeleri mutlak olarak, dünya ve âhirette yapılan işin karşılığı veya maddî karşılık manalarını ifade etmektedir.⁴⁵

.....

39 Ebû Hilâl el-Askerî, "Şry", *Arap Dilinde ve Kur'ân'da Farklar Sözlüğü*, trc. Veysel Akdoğan, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2009), 252. Bey' ve şirâ' kelimelerinin benzer ve ayrı yönleri hakkında geniş bir değerlendirmeye için bk. Âyid Muhammed Abdullah, "Delâle fi'liyye el-bey' ve ş-şirâ' fi'l-Kur'ân", *Câmiatu'l-Kâdisiyye Külliyyetü't-Terbiyye* 10 (2008): 4-14.

40 İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesrî*, 3: 298; Abdurrahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, trc. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), 3: 1269.

41 Bk. el-Bakara 2/16, 79, 87, 90, 102, 174, 175; Âl-i İmrân 3/177, 187, 199; en-Nisâ 4/44; el-Mâide 5/44, 106; et-Tevbe 9/9, 111; en-Nahl 16/95.

42 Şerîf er-Radî, *Kur'ân Mecâzları*, trc. İsmâil Durmuş, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 373-381.

43 Ferâhidî, "Ecr", 1: 58; İbn Abbâd, "Ecr", 7: 171-172; Cevherî, "Ecr", 2: 576; İbn Manzûr, "Ecr", 4: 10-11; Zebîdî, "Ecr", 6: 12-15; Âsım Efendi, "Ecr", 2: 119-120; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6: 634; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11: 103.

44 Yazır, *Hak Dîni*, 7: 4825; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 85.

45 Adem Esen, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 13; Hayreddin Karaman, *İslâm'da İşçi-İşveren Münâsebetleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 48-51.

Kur'ân'da “e-c-r” kökünden türeyen kelimeler, âhîret sevabı,⁴⁶ mehir,⁴⁷ süt emzirme bedeli⁴⁸ ve emeğin geliri⁴⁹ gibi anlamlar ifade etmektedir.⁵⁰ Hem maddî hem de manevî karşılık ifade eden ücret kelimesi âyetlerde şu şekilde yer almaktadır: “إِذْ قَالَ لَهُمُ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا رَبَّ الْعَالَمِينَ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ”: “Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: (Allah’a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.” (eş-Şuarâ 26/105-109, 127, 145, 164, 180) Âyetlerde ücret maddî karşılığı; ecr ise manevî karşılığı ifade etmektedir.⁵¹ Sonuçta, ecr ve ücret kelimeleri, Kur'ân'da yaygın bir kullanıma sahip olup yapılan bir işin maddî karşılığı, âhîrette ödenecek manevî mükâfat ve bedel anlamlarına gelmektedir.

Ücret anlamında kullanılan bir diğer kelime de *semendir*. Bedel, karşılık,⁵² fiyat, satış bedeli,⁵³ para ve kıymet⁵⁴ gibi anlamlara gelen semen kelimesinin çoğulu *esmân* ve *esmün* şeklindedir. Semen lügat anlamı, bir malın mübadele değeri hakkında satıcı tarafından yazılı veya sözlü olarak açıklanan fiyatı da kapsamakla birlikte terim anlamı, gerçekleşen bir satım işleminde malın karşılığı olarak tarafların üzerinde anlaşıldığı bedel ile sınırlıdır.⁵⁵ “s-m-n” kökü Kur'ân'da on bir defa geçmekte ve genelde “نَمْنًا قَلِيلًا” şeklinde⁵⁶ *az bir karşılık*⁵⁷

46 Yûsuf 12/57; en-Nahl 16/41. âyetin bu anlama geldiğine dair bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18: 168; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 5: 115.

47 en-Nisâ 4/24-25; el-Mâide 5/5; el-Ahzâb 33/50; el-Mümtehine 60/10. âyetlerin mehir anlamlarına geldiğine dair açıklamalar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6: 585-589; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3: 121.

48 et-Talak 65/6. Bu anlam için bk. Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993), 13: 281.

49 el-Arâf 7/113; el-Kasas 28/25-27; el-Kehf 18/77. âyetlerin kullanıldığı anlamlar için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9: 46; 20: 105-106; 16: 9.

50 Daha geniş bilgi için bk. Esen, *İslam'da Ücret*, 13.

51 Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 6: 102.

52 İbn Düreyd, “Smn”, 1: 433; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-ğur'ân*, 2: 11.

53 İbn Abbâd, “Smn”, 10: 158-159; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-ğur'ân*, 8: 273.

54 Cevherî, “Smn”, 5: 2088-2090; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûku İslâmîyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985), 6: 9.

55 İbn Manzûr, “Smn”, 13: 80-82; Zebîdî, “Smn”, 18: 97-100; Âsım Efendi, “Smn”, 6: 574-575. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 402.

56 Abdülbakî, “Smn”, 160.

57 Bk. el-Bakara 2/41, 49, 174; Âl-i İmrân 3/77, 187, 199, el-Mâide 5/44, 106; et-Tevbe 9/9; Yûsuf 12/20.

anlamı ifade etmektedir.⁵⁸ Sadece Yûsuf Sûresinde (Yûsuf Sûresi'nde) “Onu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı.” (Yûsuf 12/20) âyetinde “بَشْتَمَنِ بَحْسٍ” şeklinde gelmiş olup “فَلْيَبَا” yerine aynı anlamı karşılayan ve anlam yakınlığı olan “بَحْسٍ” kelimesi kullanılmıştır.⁵⁹ İlgili iki sıfat arasında bir kıyaslama yapmayan Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942), *kalîlen* ifadesi için “haddi zatında fâni olduğundan dolayı az demek olan bir dünya menfaati” açıklaması bizi, “Allah’ın âyetlerinin ve manevî değerlerinin karşısında her şeyin az bir karşılık” olduğu sonucuna götürmektedir. Eğer manevî değerlerle ilgili olarak da *bahs* kelimesi kullanılmış olsaydı bu incelik sağlanmamış olacaktı, açıklamasını yapmaktadır.⁶⁰

Genel olarak, manevî değerlerin maddî değerler karşılığında ve özellikle de “Allah’ın âyetlerinin az bir karşılığa satılmasını” ifade eden *semen* kavramının, daha çok manevî ticaretle alakalı bir kavram olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak *semen*; fiyat, bedel, satış karşılığı olan değerdir. Tarafların satış üzerinde anlaştıkları bedel anlamına gelen *semen*; hem maddî hem de manevî değerlerin karşılığını ifade etmektedir.

5. RİBH (ربح)

Lügatte; artma, kâr, ticarî kazanç anlamlarına gelen *ribh*,⁶¹ Arap örfünde kâr getiren ticaret manasını ifade etmektedir.⁶² Nitekim o dönemde birisinin yaptığı ticaret kâr getirdiğinde “رَبِحَتْ تِجَارَتُهُ” tabiri kullanılırdı.⁶³ Ribh kelimesi, ticaretteki kârı ifade edip zararın zıddı anlamında kullanılmaktadır.⁶⁴ Ribh kökünden türeyen ve kazandırma, kâr hakkı tanıma manasına gelen *murâbaha* terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kâr konarak satılmasını ifade etmektedir.⁶⁵

.....

58 “مُنْمَأً فَلْيَبَا” ifadesinin *az bir fiyat* anlamına geldiğine dair açıklamalar için bk. Ebû Hayyân, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 1: 334; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-'aqli's-selîm*, 2: 51; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 1: 463-468.

59 *Bahs* noksan anlamına gelmektedir. Bk. Ferâhidî, “Bhs”, 1: 118; Zeccâc, “Bhs”, 1: 362; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 3: 104.

60 Yazır, *Hak Dîni*, 1: 394.

61 Ferâhidî, “Rbh”, 2: 87-88; İbn Düreyd, “Rbh”, 1: 276; İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*, 1: 521-522; İbn Abbâd, “Rbh”, 3: 90; Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 1: 319; Ebû Hayyân, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 1: 206.

62 Ferrâ, *Meâni'l-Ḳur'ân*, 1: 14-15; Zeccâc, *Meâni'l-Ḳur'ân*, 1: 92.

63 Cevherî, “Rbh”, 1: 363-364; İbn Manzûr, “Rbh”, 2: 442-445; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 1: 299.

64 Zebîdî, “Rbh”, 4: 43-46; Âsım Efendi, “Rbh”, 1: 877-878.

65 İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV

Ticarî bir kavram olarak tanımını yaptığımız *rihb* kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir âyette geçmektedir:⁶⁶ “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّالَّةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ” : “İşte onlar, hidâyete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.”⁶⁷ Âyet-i kerimde yer alan “رَبِحَتْ” kelimesi *rihb* kökünden fiil kalıbında olup, ticareti kazançlı olan anlamında kullanılmıştır. Bu yönüyle âyette geçen “رَبِحَتْ” kelimesinin anlamıyla bizim tanımını verdiğimiz *rihb* kavramının tamamen aynı olduğu görülmektedir. Onların zararları ve kâr edememeleri şu şekilde ifade edilmektedir: İman edenleri akılsız, ahmak, kendilerini akıllı sanan bu kişiler, kendilerine başışlanan, akıl ve irade sermayesiyle hidayet yerine sapkınlığı satın aldıkları için uhrevî ticaretlerini kârla değil iflasla tamamlamaktadırlar.⁶⁸ Âyette onların ticaretinin kâr (*rihb*) getirmediği ifade edilmektedir. Çünkü onlar kazanmak için doğru yere yatırım yapmamışlardır.

Verilen bilgilere göre; *rihb*, maddî veya manevî kazanç, kâr getiren alışveriş ve artış anlamına gelmektedir. Alışverişten maksat, her iki tarafın kazanması ve ticaretin kâr ile neticelendirilmesidir.

6. FAZL (فضل)

Kur'ân'da ticarî anlam ifade eden kelimelerden birisi de *fazl*dir. Fazl, noksanın zıddı,⁶⁹ ihsan, lütuf, yüksek derece, fazlalık,⁷⁰ giyim,⁷¹ mal, makam ve kuvvette üstün olmak⁷² gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu anlamıyla fazl Cuma Sûresi'nde şöyle ifade edilmektedir: “فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” : “Namaz kılınınca artık

.....
Yayınları, 2006), 31: 148-152. Günümüz ekonomisinde; “Kâr, belli bir dönemde gelir ve giderler arasındaki gelir lehine oluşan fark” şeklinde tarif edilmektedir. Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 434. Elde edilen kâr ile ilgili herhangi bir sınır olup olmadığı konusunda geniş bir değerlendirme için bk. Yusuf el-Kardavî, “Hel Li'r-Ribh Haddun A'lâ”, *Mecelletü'l-mecma'i-fikhu'l-islâmî* 4 (Mekke: 2005): 70-90.

66 Abdülbakî, “Rbh”, 299.

67 el-Bakara, 2/16. *Ribh* kelimesinin kâr manasına kullanıldığına dair bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2: 79.

68 Hayreddin Karaman, v.dğr., *Çur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 1: 27.

69 İbn Düreyd, “Fdl”, 2: 907.

70 İbn Manzûr, “Fdl”, 9: 524-527.

71 İbn Abbâd, “Fdl”, 8: 22-23; Cevherî, “Fdl”, 4: 1791.

72 Zebîdî, “Fdl”, 15: 577-582; Âsım Efendi, “Fdl”, 4: 27-28.

yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.” (el-Cuma 62/10) Âyetteki lütf olarak tercüme edilen fazl kelimesini, Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) ribh⁷³ kelimesiyle açıklamıştır. Hz. Peygamber de mescit çıkışında “... فَضْلِكَ...” şeklinde Allah'ın fazlından talep edilmesini istemiştir.⁷⁴ Aynı kelimeyi İbn Âşûr, alım satım vb. olarak açıklamıştır.⁷⁵ Bir başka âyette; “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ” : “(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur...” (el-Bakara 2/198) buyrulmaktadır. Buradaki *lütf* hacda yapılan ticaret olarak tefsir edilmiştir.⁷⁶ Geniş bir anlam yelpazesine sahip olan ve sözlüklerde genelde olumlu fazlalığı ifade edilen kullanılan fazl kelimesi⁷⁷ bu yönüyle ticarete elde edilen kâr anlamındaki ribh kelimesiyle örtüşmektedir. Buna göre; “... فَضْلِهِ...” : “...Allah'ın fazlından istemeniz için...” (el-İsrâ 17/12, 66; el-Kasas 28/73; er-Rûm 30/46; el-Fâtır 35/12; el-Câsiye 45/12; el-Müzzemmil 73/20) şeklinde birçok ayette yer alan fazl kavramı ticaret anlamını çağrıştırmakta ve ayrıca bunun için yapılan seyahatleri hatırlatmaktadır.⁷⁸ Hal böyle olunca fazlın bir anlamının da ticaret olduğunu ifade etmek mümkündür.

7. RİBÂ (ربا)

Türkçeye genellikle fâiz olarak çevrilen *ribâ*; sözlükte tepe,⁷⁹ malın veya bir şeyin artması,⁸⁰ çoğalma, fazlalık, yükseğe çıkma, nema,⁸¹ ana mal üzerine yapılan ziyade,⁸² bedeninin serpilip gelişmesi⁸³ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak; ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakikî

.....

73 Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 7: 250.

74 Müslim, “Salâtu'l-Musâfirîn”, 10.

75 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28: 227.

76 Rızâ, *Menâr*, 2: 230. Benzer bir âyet için bk. el-Mâide, 5/2.

77 Mustafa Çağrıncı, “Fazl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 271-272.

78 Geniş bilgi için bk. Ali Akpınar, *Kur'ân Aydınlığında Seyahat*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1998).

79 Ferâhidî, “Rbv”, 2: 94; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2: 183.

80 İbn Düreyd, “Rbv”, 2: 330; Cevheri, “Rbv”, 4: 2349-2351; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4: 381.

81 İbn Manzûr, “Rbv”, 14: 304-307; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1: 321.

82 Muhammed Cemalüddin el-Kasımî, *Meḥâsinü't-te'vîl*, (Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabî, yy., 1957), 2: 700.

83 Zebîdî, “Rbv”, 19: 441-445; Bilmen, *İstîlâhât*, 6: 13; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3: 79.

veya hükmî fazlalık⁸⁴ diye tarif edildiği gibi şöyle de izah edilmiştir: “Fâiz, borçtan elde edilen gelirdir. Artma, borçtan dolayı olduğu için ribâ, bu artışa sebep olan işlem demek olur.”⁸⁵

Ribâ kelimesinin türemiş olduğu “r-b-v” kökü Kur’ân-ı Kerim’de yirmi defa geçmektedir.⁸⁶ Bunlardan sekizinde ribânın terim anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.⁸⁷ “...Bu hal onların “Alım satım tıpkı fâiz gibidir” demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır...” (el-Bakara 2/275-276)⁸⁸ Âyetlere bakıldığında ribânın alışverişte fazladan karşılıksız olarak alınan bir değer anlamında olduğu görülmektedir.⁸⁹

Kur’ân’da fâiz anlamında kullanıldığını gördüğümüz ribâ⁹⁰ kavramına hadislerde detay bir boyut kazandırılarak literatürdeki vade fâizi -fazlalık fâizi (ribe’n-nesie-ribe’l-fadl) veya borç fâizi-alışveriş fâizi (ribe’d-deyn-ribe’l-bey’) şeklindeki sınıflandırmaya temel olmuştur.⁹¹ Neticede, ister alışverişlerdeki hak edilmeyen fazlalık, isterse vadeden doğan fayda olsun, ribânın haram, alışverişin ise helal olduğunu söylemeliyiz.

8. DEYN (دين)

Din kelimesi ile aynı kökten türeyen deyn sözcüğü,⁹² lügatte, hazırda bulunmayan şey,⁹³ borç ve borç vermek,⁹⁴ emir ve itaat altına almak, ödünç

.....

84 Daha geniş bilgi için bk. Ali Rıza Gül, *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur’ân’da Fâiz (Ribâ) Yasağı*, (Ankara: Avrasya Yayınları), 2006; İsmail Özsoy, “Fâiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 110-126; Ziuaddin Ahmad, “Ribâ Teorisi”, çev. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 453-465.

85 Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Fâiz*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007), 36.

86 Abdülhakî, “Rbv”, 300.

87 İbnü’l-Arabî, *Ahıkâmu’l-Şur’ân*, 1: 324; Özsoy, “Fâiz”, 12: 110.

88 Diğer âyetler için bk. el-Bakara 2/277-279; er-Rûm 30/39.

89 Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5: 37-55; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 25: 127; Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhtit*, 2: 345-353.

90 Her iki kelimenin de aynı anlama geldiğine dair açıklamalar için bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB, Yayınları, 2. Baskı, 1971), 3: 35; Yazır, *Hak Dîni*, 2: 952.

91 Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Şur’ân*, 4: 382; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 3: 81; bk. Özsoy, “Fâiz”, 12: 110.

92 Zebîdî, “Dyn”, 18: 214-219; İbnü’l-Arabî, *Ahıkâmu’l-Şur’ân*, 1: 327.

93 Ferâhidî, “Dyn”, 2: 61; İbn Düreyd, “Dyn”, 2: 688; İbn Abbâd, “Dyn”, 9: 359-361.

94 Zeccâc, *Meâni’l-Şur’ân*, 1: 360; Cevherî, “Dyn”, 4: 2117-2119.

almak/vermek, ceza veya mükâfatla mukabelede bulunmak⁹⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türeyen *dâin* alacaklı, *medîn* ve *medyûn* da borçlu anlamına gelmektedir. Borç, “bir kişinin başkasından aldığı para veya benzeri kıymetleri, belli bir süre sonra ödemek üzere yükümlülük altına girmektir” şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁶ Kur'ân'da *deyn* beş yerde⁹⁷ geçmekte; karşılıklı borçlanma anlamına gelen *tedâyün*⁹⁸ ise bir yerde şu şekilde yer almaktadır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ...”: “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın...” (el-Bakara 2/282) Karşılıklı borçlanmaların yazılmasını emreden bu âyet, alışverişin kayıt altına alınmasının önemine vurgu yaparak tarafların hak kaybına uğramamasını hedeflemektedir.⁹⁹ Kişinin zimmetinde olan borçları ifade eden âyette ise borç kavramı şu şekilde ifade edilmektedir: “وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ” : “İnâm yekün hüñ ve lkd fân kan hüñ ve lkd flküm rüñcümâ tirkün min beçd veصيئة يوصين بها أو دين” : “Eğer çocukları yoksa, karılarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir. (Bu paylaşırma, ölen karılarınızın) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi, yahut borçlarının ödenmesinden sonradır...” (en-Nisâ 4/12) Âyetlerin bağlamları göz önüne alındığında borçlarla vasiyetin beraber zikredildiği görülmektedir. Ödemede borç öncelik arz etmekte, borcun ödenmesinin ne derece güçlü bir görev olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁰

Ticarî faaliyetlerde her zaman peşin alışveriş söz konusu değildir. Alacak ya da verecek şey hazır değilse karşılıklı borçlanma olacaktır. Kur'ân-ı Kerim'in *müdâyene* âyeti olarak bilinen en uzun âyeti (el-Bakara 2/282) bu konuyu ele almaktadır. Bu âyet borçlanmanın olabileceğini ve borçların yazılı olarak kaydedilmesini en azından tavsiye etmektedir. Böylece alacaklı ile borçlu arasındaki ihtilafların sorun oluşturmaması hedeflenmektedir.

.....

95 İbn Manzûr, “Dyn”, 13: 166-171.

96 Kudret Emiroğlu v.dğr., *Ekonomi Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006), 102.

97 el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/11-12 (12. ayette üç defa geçmekte) bk. Abdülbâkî, “Dyn”, 267-268.

98 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3: 98.

99 Âyetlerin bu anlamlarda kullanılması ile ilgili olarak bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 4: 431; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 3: 193-194; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4: 263.

100 Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-tenzil ve haķā'iku't-te'vil*, thk. Seyyid Zekeriyya, (yy, ts.), 1: 213; Saïd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr, (Beyrut: Dâru's-selâm, 1985), 2: 1011; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 610-611.

9. HASAR, HÜSRÂN (خسران, خسِر)

Ticaretle ilgili kavramlardan biri de zarar ziyan anlamına gelen *hasardır*. Hasar ve onun mastarı olan *husrân*¹⁰¹ kelimelerinin her ikisi de aynı manayı ifade etmektedir.¹⁰² Lügatte noksan, helak, kayıp, anaparanın eksilmesi, ticarette zarar etmek manalarını karşılamaktadır.¹⁰³ Daha çok ticaretteki kayıp ve ziyanı ifade eden hasar ve husrân kelimeleri terim anlamıyla; “dünya ve âhirette maddî ve mânevî alanda zarar etmek anlamında bir tabir” şeklinde kavramlaşmıştır.¹⁰⁴ Bu anlamıyla hasar, *ribh* kavramının zıddı bir anlam taşımaktadır.¹⁰⁵ “H-s-r” kökünden türeyen kelimelerin tamamı Kur’ân-ı Kerim’de altmış beş defa yer almaktadır.¹⁰⁶ Konunun daha fazla uzamaması için tamamını burada sunamayacağımız âyetlerdeki *hasar* ve *husrân* kelimelerinin ticarî zarar anlamında kullanıldıkları görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de bu manayı karşılayacak çok sayıda kullanım bulunmaktadır. Bunlardan birisi el-Asr Sûresidir ki bütün insanlığın hüsranda olduğuna yemin edilerek ifade edilir: “وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ” : “Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.” (el-Asr 103/1-3) Bu sûrede Allah Teâlâ, kurtuluşu ve zarar/ziyanı ticarî kavramlarla ifade etmektedir. Zira hüsrân ticaretteki kayıp ve ziyanı ifade eder.¹⁰⁷ Bu zarar ziyan ve hüsrândan korunmak için insanlar arasında hak ve sabır tavsiye edilmelidir.¹⁰⁸

.....

101 İbn Abbâd, “Hsr”, 4: 261.

102 Ferâhidî, “Hsr”, 2: 407.

103 İbn Düreyd, “Hsr”, 2: 584; Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-‘aqli’s-selîm*, 4: 262; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4: 634; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muḥarreru’l-vecîz fi tefsiri’l-kitâbi’l-‘azîz*, (Doha: 2007), 8: 161; İbn Manzûr, “Hsr”, 4: 238-239; Cevherî, “Hsr”, 2: 645; Zebîdî, “Hsr”, 4: 342-344.

104 Mustafa Sinanoğlu, “Hüsrân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 35-36.

105 Bk. Cevherî, “Hsr”, 1: 363-364; İbn Manzûr, “Hsr”, 2: 442-445; Zebîdî, “Hsr”, 4: 43-46; Âsım Efendi, “Hsr”, 1: 877-878.

106 Abdülbakî, “Hsr”, 231-232.

107 Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 32: 86-87; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30: 531.

108 Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu*, 5: 682-683; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 15: 791-792.

10. REHİN (رهن)

Çoğulu *ruhûn* ve *rihân* formunda gelen *rehn* kelimesi¹⁰⁹ lügatte; terk etmek, bir şeyin karşılığında alıkonulan eşya, bir yerde sürekli kalan, aldığı şeyin karşılığı olarak insanların yanına bırakılan şey, borca karşılık vesika¹¹⁰ anlamlarında kullanılmaktadır. Terim olarak “bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akdi veya teminat işlevi gören mal anlamına gelmektedir.”¹¹¹ “R-h-n” kökünden türeyen kelime âyette; “وَأَنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَمَنْ يَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانَ مَقْبُوضَةً...”: “Yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir...” (el-Bakara 2/283) şeklinde bulunmaktadır. İlgili âyette yolculuk gibi zor şartlarda yazacak bir şahidin bulunmaması durumunda yazıya geçme yerine bir rehin alınması tavsiye edilmektedir. Çünkü böyle bir durumda meselenin güvence altına alınabilmesi ancak yazma yerine uygun bir nesneyi¹¹² rehin alınmak suretiyle sağlanabilmektedir.¹¹³ Ancak rehin almak bir zorunluluk değildir.¹¹⁴ “كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ” (et-Tûr 52/21)¹¹⁵ mealindeki bu âyetle ilgili olarak Kurtubî (ö. 671/1272), “her bir nefis Allah’ın nezdinde kazancı karşılığında kurtulması söz konusu olmaksızın rehin alınmıştır” açıklamasını yapmaktadır.¹¹⁶ Her nefsin kazandığından kastedilen, sorumluluğun ferdi olmasının yanında, kişinin dünyadaki işlediği amelleridir. Her insan dünyadaki hayatına göre ödül veya ceza alacak, rehinlik durumundan ancak iman ve sâlih amelle kurtulabilecektir.¹¹⁷ Hülâsa rehin kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de hem maddi bir borcun hem de manevi borçların karşılığı¹¹⁸ olarak ifade edildiği ortaya çıkmaktadır.

.....

109 Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, 1: 188; Zeccâc, *Meâni'l-Kurân*, 1: 367.

110 Ferâhidî, “Rhn”, 2: 158; İbn Düreyd, “Rhn”, 2: 807; İbn Abbâd, “Rhn”, 3: 474-475; Cevherî, “Rhn”, 5: 2128; İbn Manzûr, “Rhn”, 13: 188-190; Zebîdî, “Rhn”, 18: 249-252; Fîrûzâbâdî, “Rhn”, 4: 226.

111 Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, 1: 309-310.

112 İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vefîz*, 2: 125; Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu*, 1: 449.

113 Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1: 144. Rehin hakkında daha geniş bilgi için bk. Zuhaylî, *el-Muâmelâtu'l-maliyye el-muâsra*, (Dimesşk: Dâru'l-Fikr, 2002), 82.

114 Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, ts.), 1: 309; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kurân*, 1: 344.

115 Aynı mealde bir diğer âyet için bk. el-Müddessir 74/38.

116 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân*, 21: 395-396.

117 Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu*, 5: 500.

118 Yazır, *Hak Dîni*, 2: 987-988.

11. HESÂB (حساب)

Muhâsebe ile aynı kökten gelen *hesâb* lafzı eşyayı saymak, hesap yapmak, yeterli miktarda olmak, ölçü, takdir etmek, anlamlarını ifade etmektedir.¹¹⁹ Terim olarak *hesâb*; insanların sorguya tabi tutulacakları âhiret hallerinden biridir.¹²⁰ Kur'ân-ı Kerim'de “*h-s-b*” kökünden türemiş kelimeler toplamda yüz dokuz defa yer almakta olup, bunlardan kırk altısı *hisâb* formundadır¹²¹ ve yukarıda belirtilen terim anlamında kullanılmaktadır.¹²² “وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ... Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.” (Âl-i İmrân 3/19) Bir diğer ayette, “رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ” (İbrahim 14/41) buyrulmaktadır. Meâlî verilen âyetlerle birlikte düşünüldüğünde, Kur'an terminolojisinde hesap, genellikle kötü davranışların dünyada ve özellikle âhiretteki yansımaları ve sahiplerinin cezalandırılması manasına gelmektedir. Bununla birlikte iyi davranışların âhirette mükâfatlandırılması anlamı da vardır.¹²³ Hz. Ömer'den rivayet edilen “حاسبوا أنفسكم قبل أن تُحاسَبوا” : “hesaba çekilmeden önce nefislerinizi hesaba çekin...”¹²⁴ sözü, bu hesabın hazırlıklarının daha dünyada iken başlaması gerektiği hakikatini vurgulamaktadır.

Verilen bilgiler ışığında *hesap*, yapılan bir alışverişin sonrasında ödenmesi gereken bir karşılığın bulunmasını ifade etmektedir. Böyle olunca da zihnimizde ticarî bir etkinliğin gerçekleştirilmiş olduğu canlanır. Bu hesap, yalnızca maddî bir alım satımın sonucunu değil, dünyadaki yaptıklarımızın veya yapmamız gerekirken yapmadıklarımızın da sorumluluğunu gerektiren manevî bir hesabı çağrıştırmaktadır.

Ticarette ilgili tespit etmeye çalıştığımız bu kavram ve kelimeler dışında şu kelimeler de ticaret çağrışımı yapan sözcüklerdir: Her türlü ticarî

119 İbn Düreyd, “Hsb”, 1: 277; İbn Abbâd, “Hsb”, 2: 494-495; Ferâhidî, “Hsb”, 1: 314-315; Cevherî, “Hsb”, 1: 109-112; İbn Manzûr, “Hsb”, 1: 311-317; Zebîdî, “Hsb”, 1: 418-424; Âsım Efendi, “Hsb”, 1: 199-202.

120 Emrullah Yüksel, “Hesap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 240-242.

121 Abdülhakî, “Hsb”, 200-201.

122 Âyetlerin bu anlamları için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 285; Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 12: 53; Ebû Hayyân, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, 5: 230-231; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8: 245.

123 Yüksel, “Müfessir Tâhir İbn Âşûr'un Rüşvet ve Fâiz Yorumu”, 240-242.

124 Tirmizî, “Kiyame”, 25.

anlaşmayı kesinleştirmek¹²⁵ manasını ifade eden “عقد” (el-Bakara 2/235, 237; en-Nisâ 4/33; el-Mâide 5/89), ölçü, tartı doğru terazi gibi anlamların karşılığı olan keyl/vezn/kıstâs “كيل/وزن/قسطاس” (el-En'âm 6/152; el-A'râf 7/8; el-İsrâ 17/35), Kureyş kabilesinin İslâm öncesi dönemde bazı kabile ve ülkelerle yaptığı ticaret antlaşmalarını ve bu maksatla kendilerine sağlanan serbest dolaşım iznini ifade eden *îlâf* “إيلاف”¹²⁶ (Kureyş 106/1-2), karşılıklı değişim¹²⁷ anlamına gelen *tebâdü'l* “تبدل” (el-Bakara 2/108), sayılabilen mal¹²⁸ anlamına gelen *bidâ'e* “بضاعة” (Yûsuf 12/19), tartı aleti veya çok miktarda mal¹²⁹ anlamına gelen *kıntâr* “قنطار” (Âl-i İmrân 3/14, 75; en-Nisâ 4/22), Farsça veya Latince'den Arapçaya giren¹³⁰ altın para¹³¹ anlamında kullanılan *dînâr* “دينار” (Âl-i İmrân 3/75), geride kalan mal anlamında¹³² *bekıyye* “بقية” (Hûd 11/86), birinin esaretten kurtulması için veya bir vec'ibenin yerine ödenen kurtuluş akçesi anlamına gelen *fidye* “فدية”¹³³ ve *adl* “عدل”¹³⁴ (el-Bakara 2/123, 184, 196; en-Nisâ 4/92; el-Hadîd 57/15), masraf, para ve ücret gibi anlamlara gelen *harç/haraç* “خراج / خراج” (el-Kehf 18/94; el-Mü'minûn 23/72), gelir araçları ve kaynağı¹³⁵ manasını ifade eden *maâş* “معاش” (ç. maî-şet) (el-A'râf 7/10; el-Hicr 15/29; en-Nebe 78/11), borçlu¹³⁶ anlamına gelen *ğârim* “الغارمين” (et-Tevbe 9/60), sözlükte ağız dar su kabı¹³⁷ manasını taşıyan kelime *sâ'* “صواع” şeklindeki yaygın kullanımının yanı sıra *sav'*, *sû'*, *suvâ'* ve *savâ'* olarak da geçen ve ölçü birimi (Yûsuf 12/72), hayvancılık yapmak üzere bir araya gelen ortakları ifade eden *huletâ* “الخطاء”¹³⁸ (Sâd 38/24) ve genel

.....

125 Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, 1: 298.

126 Muhammed Hamîdullah, “Îlâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 63-64.

127 Ferâhidî, “Bdl”, 1: 122; İbn Manzûr, “Bdl”, 11: 48.

128 Cevherî, “Bd'a”, 4: 1186; İbn Manzûr, “Bd'a”, 8: 12-16.

129 Cevherî, “Knt”, 2: 796.

130 Muhamed Ravvâs el-Kal'acî, *Kur'ân'ın Seçilmiş Dili*, trc. Cüneyt Eren - Sait Toprak, (İzmir: 2009), 31.

131 Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 352-355.

132 Bu anlamı da ifade etmekle birlikte daha çok *Allah'a itaat* anlamında kullanılmıştır. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18: 43.

133 Cevherî, “Fdy”, 7: 2453; İbn Manzûr, “Fdy”, 15: 149-151; Zebîdî, “Fdy”, 20: 42-44.

134 Ferâhidî, “Adl”, 3: 111; İbn Abbâd, “Adl”, 1: 424.

135 İbn Manzûr, “Ayş”, 4: 321.

136 Ferâhidî, “Grm”, 3: 276; İbn Manzûr, “Grm”, 12: 437.

137 Kallek, “Sâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 317.

138 Bu anlam için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 18: 172.

ortaklar anlamında kullanılan *şürekâ* “شركاء” (ez-Zümer 39/29) kelimelerinin ticareti çağrıştıran kelimeler arasında yer aldığını ifade edebiliriz. Tekil haliyle değil de çoğul haliyle Kur’ân’da yer alan son iki kelime, ticaretin önemli konularından biri olan ortaklığı ifade etmesinden dolayı ekonomik faaliyetlerin ayrılmaz bir unsuru niteliğindedir.

SONUÇ

Kur’ân-ı Kerim, alım satımla doğrudan ilgili ve ekonominin unsurlarını çağrıştıran birçok kelime ve kavram istihdam etmiştir. Bunlar arasında en önemlisi ticarettir. Çünkü Kureysliler başta olmak üzere Mekke kâfirlerinin pek çoğu ticaretle uğraşıyordu. Dolayısıyla bildikleri ve aşına oldukları kelimelerle işin manevi boyutuna dikkat çekilmektedir. Kur’ân’da ticaret, sadece dünyevî alışverişler için değil, aynı zamanda metafizik boyutta gerçekleşecek âhiret hallerini ifade etmek için de kullanılmıştır. Nitekim âhiret âlemine ait olan mîzan, hesap, ecr/ücret gibi birçok kelime ticaret dili ile anlatılmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân ticareti sadece bu dünyada gerçekleşen bir olgu olarak görmemekte, uhrevî âlemde gerçekleşecek hesaplaşma unsurlarını da ticaret dili ile ifade etmektedir. Yirmiden fazla ticarî kelime ve kavram kullanan Kur’ân, ticareti sadece dünyalık bir iş görmemiş, insanların en iyi bildikleri kâr-zarar, alım satım, borç, hesap, ücret gibi kelimeleri dünyevî ve günlük hayattan alarak uhrevî ve metafizik alana taşımıştır. Yukarıda anlatılanlardan anlaşıldığı gibi ticarî kavramların mecâzî kullanımını hakiki anlamından daha çok olduğu belirgin bir şekilde fark edilmektedir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür. Asıl ticaret, ücret, kâr vd. uhrevî olandır. İnsanların dünyada yaptıkları en önemli faaliyetlerin başında kâr-zarar hesabı yapmak gelmektedir. Allah Teâlâ insanlara anladıkları bu dille âhireti ifade etmekte ve yaklaşık olarak bu anlatım Kur’ân’ın neredeyse onda birine tekabül etmektedir. Bu ifade ediş şekli âhiret inancıyla birlikte düşünüldüğünde, Kur’ân’ın uhrevî ya da dünyevî ticaret söyleminin hâkim bir ifade tarzı olduğu müşahede edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbakî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzı'l- Qur'âni'l-Kerîm*. Kahire, 1988.
- Akpınar, Ali. *Kur'ân Aydınlığında Seyahat*. Ankara: TDV. Yayınları, 1998.
- Alûsî, Şihabüddin Mahmud. *Rûhu'l-Meânî*. 30 Cilt. Beyrut: 1994.
- Âsım Efendi, Seyyid Ahmed. *Ķâmûs Tercümesi*. İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1304.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Arap Dilinde ve Kur'ân'da Farklar Sözlüğü*. Trc. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.
- Âyid, Muhammed Abdullah. "Delâle fi'liyye el-bey' ve's-şirâ' fi'l- Qur'ân", *Câmiatu'l-Kâdisiyye Külliyyetü't-Terbiyye* 10 (2008): 4-14.
- Bağdatlı, Selahattin. *Hukûk Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2011.
- Bayındır, Abdülaziz. *Ticaret ve Fâiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.
- Beydavî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tefsîru envâri't-tenzîl ve esrârî't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî, 5. Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*. 8.Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. Trc. Abdullah Öz v.dğr., 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınları, 2012.
- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi. *Ahkâmu'l-Ķur'ân*. 5 Cilt. Thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. Beyrut: 1992.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd. *es-Sihâh, Tâcu'l-luga ve sıhâhi'l-Arabiyye*. 7 Cilt. Nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1990.
- Cezerî, Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *en-Nihâye fi ĵarîbi'l-ĵadîs ve'l-eser*. Riyâd: Dâru ibnü'l-Cevzî, 1421.
- Cezîrî, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*. 8 Cilt. Trc. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.

- Çağrı, Mustafa. "Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 271-272.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Murâbaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 148-152.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *El-Bahrü'l-muhît*. 8.Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mushaf, ts.
- Emiroğlu, Kudret - Danişoğlu, Bülent - Berberoğlu, Binnur. *Ekonomi Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Esen, Adem. *Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Ferâhidî Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-ʿAyn*. 4 Cilt. Thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbuat, 1988.
- Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meʿâni'l-Ḳurʿân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Mahmud b. Yakub. *el-Ḳâmûsu'l-muhît*. 4 Cilt. Beyrut ts.
- Gül, Ali Rıza. *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kurʿân'da Fâiz (Ribâ) Yasağı*. Ankara: Avrasya Yayınları, 2006.
- Hamîdullah, Muhammed. "Îlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 63-64.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Havvâ, Saîd. *El-Esâs fi't-tefsîr*. Nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr. 11 Cilt. Beyrut: Dâru's-selâm, 1985.
- İbn Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmâîl. *el-Muhît fi'l-luġa*. 11 Cilt. nşr. Muhammed Hassen Al Yasin. Beyrut: Âlemü'l-kütüb li'l-melâyin, 1994.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984.

- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî. *El-Muḥarreru'l-ve-cîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-azîz*. 8 Cilt. Doha: 2007.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbu cemhereti'l-luĝa*. 3 Cilt. Thk. Remzi Münîr Ba'lbek. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luĝa*. 6. Cilt. yy, ts.
- İbn Manzûr Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. Nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydî. 14: 304-307. 15 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turasi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr. *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*. Beyrut: 4 Cilt. Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1404/1984.
- İsfehânî Raĝîb. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Ḳur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Kal'acî, Muhamed Ravvâs. *Kur'ân'ın Seçilmiş Dili*. Trc. Cüneyt Eren - Sait Toprak. İzmir: 2009.
- Kallek, Cengiz. "Sâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 317.
- Kallek, Cengiz. "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 134-144.
- Kapçı, Mustafa. *İslâm'ın Hayata ve Ekonomiye Bakışı*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2001.
- Karaman, Hayreddin - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İ. Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Kardavî, Yusuf. "Hel li'r-rihb haddun a'lâ". *Mecelletü'l-mecma'i-fıkhî'l-İslâmî*. 4 (Mekke 2005): 70-90.
- Kâsimî, Muhammed Cemalüddin. *Meḥâsinü't-te'vîl*. Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî. 17 Cilt. yy., 1957.

- Kureşî, Enver İkbâl. *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1966.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *El-Câmi' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: 1952.
- Lifetime English Büyük Sözlük*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- Mahmud Ahmed. *İslâm İktisâdı (Mukayeseli Bir Tedkik)*. Trc. Yûsuf Ziya Kavakçı. İstanbul: Çağaloğlu Yayınları, 1975.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtu ehli's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzil ve ḥaḳâiḳu't-te'vil*. Thk. Seyyid Zekeriyya. 4 Cilt. yy, ts.
- Özsoy, İsmail. "Fâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 110-126.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2. Baskı, 1971.
- R'ad, Gâlib. "Davâibu't-ticâra fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye". *Mecelletü'l-feth*. (2005): 91.
- Radî, Şerîf Kur'ân Mecâzları. Trc. İsmâil Durmuş. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Radî, Şerîf. *Nehcü'l-Belâğâ*. Haz. M. Hizmetli. Trc. Beşir Işık - M. Vesim Taylan - Faruk Bozgöz. Ankara: Birleşik Yayınları, 1990.
- Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin. *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtiḥu'l-ğayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990.
- Sahillioğlu, Halil. "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 352-355.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Hüsrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 35-36.
- Şerbâsî, Ahmed. *el-Mu'cemu'l-iktisâdî el-İslâmî*, Dâru'l-Cil, 1981, yy., 71.
- Şimşek, Bedrettin. *Ticaret Sözlüğü*, İstanbul: Özgü Yayınları, 2009.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. Thk. Abdullâh İbn Abdu'l-Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru'l-hicr, 2001.

- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Haz. İsmail Parlatır v.dğr., Ankara: 1998.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Yayınları, 1979.
- Yılmaz, Ejder. *Hukûk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1992.
- Yüksel, Emrullah. "Hesap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 17: 240-242.
- Yüksel, Yakup. "Müfessir Tâhir İbn Âşûr (1879-1973)'un et-Taḥrîr ve t-Ten-vîr Adlı Eserinde Rüşvet ve Fâiz Yorumu". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015): 233.
- Zebîdî, Muhibiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza. "Rbv". *Tâ-cü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ḳāmûs*. 20 Cilt. Nşr. Ali Şeyri. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuhû*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1988.
- Zemaşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf'an ḥaḳâ'îkı ğavâmizi't-ten-zîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Ziuaddin, Ahmad. "Ribâ Teorisi". Trc. Ali Rıza Gül. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 453-465.
- Zuhaylî, Vehbe. *Et-Tefsîru'l-münîr fi'l-aḳîde ve's-ş-şeria' ve'l-menhec*. 17 Cilt. Dı-meşk: Dâru'l-fikr, 2009.

